

ISSN : 1301-1197

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

1. Sayı

SİVAS - 1996

JAMES BISSET PRATT'IN DİN PSİKOLOJİSİ ADLI MAKALESİNİN ÇEVİRİSİ VE BİR DEĞERLENDİRME

Çeviren : Arş. Gör. Üzeyir OK*

Bu çalışma James Bisset Pratt'ın Din Psikolojisi alanı için önemli sayılabilecek bir makalesi ile ilgilidir. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısımda yazar ve çevirisi yapılan makale hakkında kısa bilgi, ikinci kısımda makalenin çevirisi sunulmuştur. Üçüncü ve son kısımda ise çevirisi yapılan makale ile ilgili bir değerlendirme yer almıştır.

YAZAR VE ÇEVİRİ HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

James Bisset Pratt'ın tercüme etmeye çalıştığımız bu makalesi 1908'de ilk olarak Harvard Üniversitesinde yayınlanmıştır. Din psikolojisinin 19. yy.'ın sonlarında ve 20. yy.'ın başlarında ortaya çıktığı göz önünde bulundurulursa bu yazının din psikolojisinin başlangıç dönemlerine ait olduğu hemen anlaşılır. Aslında bir felsefe profesörü olan Pratt, din psikolojisinin kuruluşuna katkıda bulunanlardan sayılır. Prof. Neda Armaner'in (1980) belirttiğine göre Pratt, Harvard Üniversitesinden mezun olduktan sonra aynı üniversitede dinsel inançların psikolojisi üzerine daha 1907'lerde yaptığı çalışmalar ve yayınlarla, W. James'ten sonra kendi adını bu alanda duyurmayı başarmıştır. Pratt, ayrıca 1920'de "The Religious Consciousness" (Dini Şuurluluk) adlı empirik bir eser daha yazmıştır. Pratt, bu makalesinde din psikolojisinin ortaya çıkışını, çıkışına katkıda bulunanları eserleriyle birlikte tanıtmaya çalışır. Bu arada "Psikolojiyi" onu bilen bilmeyen pek çok kişinin kullanmak istediğini, dolayısıyla da bu başlığı taşıyan eserlere dikkat etmek gerektiğini dile getiriyor. Amerika ve Fransa'da bu alanda yapılan çalışmaların özelliklerini sunarak kısa da olsa bir karşılaştırma yapıyor. Başlangıç döneminin ağırlıklı konularını da belirtiyor.

Pratt, özellikle tabii (natural) bir bilim olması hasebiyle din psikolojisinin metoda üzerinde duruyor, metodun sınırlarını ve sorunlarını, alternatif metotları gündeme getiriyor. Din psikolojisinin din felsefesine katkıda bulunabileceğini, hatta dinsel nitelikli felsefi meselelere kaynaklık edebileceğini söylüyor. Toplumdaki dinsel çözülmenin sebeplerini araştırma aşamasında dinin köklerini ve tutunma yerlerini sorguluyor. Dini bilinç haline dikkat çekerek zihni ve sezgisel (hissi) inanç arasındaki farkı ve sonuçlarını gösteriyor. Din psikolojisinin dinle ilgilenen herkese hem teorik, hem de pratik faydalar sağlayacak veriler sunabileceğini belirtiyor.

Umarım bu makale, din psikolojisinin başlama dönemi, literatürü hakkında bilgi edinmek isteyen kimselere faydalı olur.

DİN PSİKOLOJİSİ**

Herkesin bildiği gibi psikoloji kendisiyle hokkabazlık yapılabilen bir kelimedir. Bu gün sanat psikolojisi, iş psikolojisi, reklam psikolojisi, çocuk, yetişkin, yaşlı psikolojisi, çeşitli büyük şahsiyetlerin, çeşitli yüzyılların ve dönemlerin psikoloji branşlarına sahibiz. Kişi günümüzün psikolojik vukufiyetleri karşısında oldukça dehşet içinde kalmakta ve herşeyin, öğrenmeye değer herhangi bir şeyin anahtarının muhakkak her şeyi bilen psikoloğun elinde olmasını gerektiğini düşünmektedir. Gerçekten de psikoloji, sınırlarını diğer bütün konulara genişletmiş ve bütün bilgileri alanı içine almış gözükmekte; öyle ki konusu ne olursa olsun bilimsel veya modern herhangi bir

* C.Ü. İlahiyat Fak. Din Psikolojisi Anabilim Dalı Arş. Görevlisi.

** Bu makale, editörlüğünü Orlo Strunk Jr.'ın yaptığı *The Psychology of Religion* Abingdon Press Nashville and New York, 1959-1971 adlı eserden alınarak tercüme edilmiştir.

konuda bir kitap veya bilimsel eser yazmak isteyen bir kişi o yazısına psikolojik bir isim verme gereğini duymaktadır. Bu gerçekten de bir psikolog olmanın kısa ve kolay bir yoludur ve sonuçta pek doğal olarak genellikle baş sayfada büyük harfler şeklinde olmak üzere bu çeşit psikolojik muhtevalı çalışmalar yaygındır. Bütün bu tür yazılar, onların ne çok değerli olduğunu gösterir ne de bu gizemli kelimeyi kapağında taşıyan her eser psikolojiktir.

Bu mülahazaların diğer herhangi ciddi bir araştırma alanına göre din konusuyla alakası daha fazladır. Raflarımız ve dergilerimiz, çoğu anatomik veya coğrafi olmaktan ziyade daha fazla psikolojik olmayı deneyen "dini psikoloji" üzerine yapılan çalışmalarla doludur. Teoloji, Kilise tarihi, Pazar okulu yöntemleriyle ilgili bir yığın özelliksiz ve geniş çaptaki istatistikler ve eserler ki bu tür eserler 20 yıl öncesine kadar "Din Felsefesi" adı altında çıkmaktaydı şimdi etkin "Psikoloji" parolasını kullanarak iltifatımızı kazanmaya çalışıyorlar. Bu başlıktaki çalışmaların gerçek psikoloji ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte din psikolojisi ismini layıkıyla hak eden genç bir bilimsel araştırma branşının varlığına inanıyorum.

Dini şuurluluk konusunu psikolojik olarak ele alma teşebbüsü tamamen hiç beklenmedik bir anda vuku bulmuş değildir. Diğer bilim dalları gibi onun da çeşitli şekillerde habercileri olmuştur. Bunların en önemlileri bir taraftan Antropoloji ve Dinler Tarihi iken diğer taraftan Din Felsefesi idi. Kant'ın döneminden beri Din Felsefesi'nde yazarların, özellikle konularını açıklığa kavuşturmak için bir ara dinin psikolojik tabiatı sorununu ele almaları bir gelenek haline gelmişti. Bu çalışmalar, oldukça değerli pek çok güzel psikolojik sınıflandırmalar, tanımlamalar ortaya çıkardı fakat modern bilimsel tarzda bilgi biriktirip onlar üzerinde tümevarımsal olarak çalışma teşebbüsü olmadı. Deneysel bir temeli olmadığından dolayı çeşitli din felsefelerinin sonuçlarını gerçek bir psikoloji olarak kabul etme imkanı olmasa da dindar bir insanın ifadeleri dolayısıyla da dini şuurlulukla ilgili bilgiler olduğundan bu çalışmalar da, dolaylı olarak ta olsa önemli değere sahiptirler. Diğer taraftan antropologların çalışmaları tamamen deneysel olmasına, objektif veya dış gözlemle elde edilmesine üstelik psikologlara değerli malzemeler sağlamasına rağmen bir psikoloji sayılmaz.

Bununla birlikte din psikolojisi söylediğim gibi on küsur yıldan fazla geçmişe sahip olan genç bir araştırma dalıdır. Bu bilimi kimin başlattığını söylemeye kalkışmayacağım. Belki de hiç kimse hakkında bu şerefi idda edemez ancak bu şeref, birine verilmesi gerekiyorsa Clark Üniversitesinden G. Stanley Hall'e verilmelidir. Bunu iki nedenden dolayı söylüyorum: Birincisi bu alandaki öncü çalışmasından dolayı, ikinci ve daha da önemlisi kendisinin önerisiyle seçilen konuların çalışmasını emirindeki bir kaç genç psikoloğa rehberlik ederek bitirtmesidir. Böylece haklı olarak Clark din psikolojisi ekolü diye isimlendirilebilecek bir ekol oluştu.

Din psikolojisi çalışmaları, çeşitli yetişkinlik fenomenleriyle ilgili bazı araştırmalarla başlamıştır. 1882'de Hall, Princeton Review'de "Çocukların Ahlakı ve Dinsel Eğitimi" adlı bir makale yayınladı. Bu makalede 12-16 yaş dönemine ve bu dönemde yer alan zekadaki ve bedendeki ani değişimlere, yeni duygu ve enerjilerin ortaya çıkışına dikkat çekti. Aynı konu bir kaç yıl sonra Clark Üniversitesi master öğrencileri William H. Burnham (1891) ve Arthur H. Daniels (1895) tarafından tekrar ele alındı. Onların bu araştırmaları kısmen anket cevaplarından kısmen de Antropolojinin din psikoloji alanına dâhil olan bulgularından elde edilen deneysel verilere (data) dayalıdır.

Buraya kadar atıfta bulunulan araştırmalar değerli olmalarına karşın başlıca önemlerini öncülük niteliklerine borçludurlar. Esaslı değerdeki ilk büyük makale 1896'da çıktı; bu makale de yine o zamanda Clark Üniversitesinden James H. Leuba' (1896)ın uzun önemli yazılar dizisinin ilki olan "Dinsel Olguların Psikolojisi" (The Psychology of Religious Phenomena) adlı makalesiydi. Çalışmanın konusu, (öncü bir çalışma için tabii sayılan) dinsel olgunun en göze çarpan konusu din değiştirme idi. Leuba, çalışmasına tamamen bilimsel bir tarzda başladı. O, çalışma için gerekli malzemeyi çeşitli kaynaklardan özellikle de seçkin liderlerin din değiştirme beyanlarından ve yine anket vasıtasıyla elde etti. O, sonuçlarını bu deneysel verilere dayandırarak din değiştirmeyle sonuçlanan psikolojik şartları, bizzat bunalım sonrası durumu analiz etti, çöşkun mü'minin

zihinsel durumunu (iman halini) betimledi; din değiştirmenin bir ön safhası olarak kendiliğinden teslimiyetin zarurluğını ve nihayet başka bir dine geçişin ani ve pasif yapısını ortaya koydu. Böylelikle de Hristiyanlığın inanç, gerekçe (justification), af vb. öğretilerinin psikolojik temellerini gösterdi. Bütün süreç naturalistik¹ açıdan ele alınmış, edensellik dizisi takip edilerek doğa üstü müdahale fikrine yer verilmemiştir. "İmanı" diyor Leuba "kendine özgü ve genellikle de aynı psikolojik durum (fenomen) akabindeki ani bir oluşum olarak düşünmeliyiz."

Bu naturalistik tavır genel olarak bu alandaki bütün yazarlara hakimdir fakat diğer yazarlar bu tavrı Leuba gibi başarıyla sürdürememişler ve onun kadar güçlü hatta diyebilirim ki katıyette vurgulamamışlardır. 1896'dan beri seri olarak dizi halinde onun kaleminden çıkan bütün yazılarının temel düşüncesi de buydu. Onun bu makaleleri çeşitli üstünlüklere sahiptir. Her ne kadar birbirlerini tekrar etse ve bazen de çok büyük basitleştirme çabası içinde olsa da yine de istikrarlı bilimsel bakış açıları içinde ve hassas psikolojik analizleriyle çok değerli ve önemli yazılar yığınınını oluştururlar. Prof. Leuba sağlam ve yetenekli bir psikologtur, onun bu makaleleri de "Din Psikoloji" adını alma hakkına sahiptir. Bu katkılar şimdiye kadar beğenilenden çok daha fazla değeri hak etmektedir.

Leuba'nın ilk makalesini yayınlanmasından bir yıl sonra bu alana, Dr. Hall'in rehberliği ve tesirinde Clark Üniversitesi master öğrencileri Mr. Edwin D. Sturbuck (1903) ile Mr. E. G. Lancaster (1895) girdi. Birincisinin çalışması bütünüyle yetişkinlerle ilgili dinsel sorunlar üzerine, detaylı bir şekilde de aşamalarıyla birlikte din değiştirme ve dinsel uyanışla ilgili iken ikincisinin çalışması genel olarak sadece yetişkinlik dönemiyle ilgiliydi. Seleflerinin bazıları gibi bu (birinci) çalışma da bir kaç anketin cevaplarına dayanıyordu ve iki bölüme ayrılmıştı; birinci bölüm din değiştirmeden ikinci bölüm ise din değiştirmeyi dışarıda tutarak dinsel gelişme çizgisinden bahsediyordu. Yanıtların bazen tenkide tabi tutulmaksızın kabul edilip kullanılmasından ve çoğu kez de sayılardan ve istatistiksel çizelgelerden oluştuğundan dolayı Sturbuck'un anket metoduna olan zımnı güveninin hikmeti belki de haklı olarak sorgulanabilir. Ama yine bu değerli çalışmanın gerçek değerine herhangi bir şüphede düşürmek adaletsizlik ve nezaketsizlik olabilir. Çünkü bu çalışma dürüst bir şekilde iyice sindirilmiş ve açıklığa kavuşturulmuş değerli pek çok veri sunmaktadır ve dinsel şuurulluğun oluşumu üzerine dikkatli ve bilimsel bir çalışma olarak teorik olduğu kadar pratik amaçlar için de büyük bir önemi haizdir. Kitap elde etmiş olduğu değeri hak etmektedir ve bu zamana kadar din psikolojisine yapılan en önemli iki veya üç katkıdan biridir.

Clark ekoluyle ilgili bahsi bitirmeden önce Mayıs 1904'te Dr. Hall tarafından din psikolojisiyle ilgili özel çalışma için kurulan bir dergiden söz etmek istiyorum: The Journal of Religious Psychology and Education. şimdiye dek bu dergide çıkan makaleler itiraf edilmelidir ki oldukça düş kırıklığına uğrattıydı. Bir kaç mükemmel olmakla birlikte pek çoğu çok az gerçek psikolojik değere sahipti. Üstelik derginin sayıları azdı ve bu sayılar arasında uzun zaman aralığı bulunmaktaydı; ayrıca basım zamanları ise birbirine çok yakındı. Dergi dört buçuk yıl önce çıkarılmış olmasına rağmen şimdiye kadar sadece sekiz sayısı yayımlanmıştır. Mart 1906 ile Eylül 1907 tarihleri arasında hiç çıkmayan dergi bir sonraki ayda geçmiş zamanı telafi etmek için takdire şayan bir teşebbüsle bir anda iki sayı birden çıkardı. Derginin şimdiye kadarki başlıca değeri konunun literatürünün onda mütalaa edilebilmesi olanağını sağlaması ve en önemlisi de bu yeni alandaki çalışmaları cesaretlendirmek için bir merkez oluşturmuş olmasıdır.

Din psikolojisi alanında bu ülkede (Amerika) şimdiye kadar yapılan değerli çalışmaların nerede ise yarısının Clark ekolünün katkısı olduğu rahatça söylenebilir. Böylece dinsel şuurullukla ilgili çalışmalarda direkt olarak deneysel metotlara başvuru ilk kez olmuştur. Bu ekol pek çok veri yekunü derledi. Ekolün başlıca özelliği gibi başlıca değeri de her zaman gerçeklerin değerini haddizatında ortaya çıkarmaya verdiği önemdir. Bilimsel verilere olan düşkünlüğü ise bazen nerede

¹ Varlıkların sebepleriyle uğraşan ve tabiatın başka bir sebep (illet) ve müessir kabul etmeyen Naturalizm, varlıkların esasıyla meşgul olur, tabiatüstü ve eşyayı izahta tecrübe dışı (transcendant) hiç bir prensip kabul etmez ve bütün manevi varlıkları ve değerleri tabiata irca eder. Bkz. Prof. Dr. S. Hayri Bolay, Feisefi Doktrinler Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, s.186.

ise kör bir istek gibi gözükmektedir. Salt gerçeklik düşkünlüğünden dolayı anlam ve görüş açısı (perspective) sık sık ihmal ediliyor ve unutuluyordu. "Çocuk Tetkiki Üzerine Rapor" (Report on Child Study) daki çimdiklenen onbir çocuktan beşinin "Ouch" ve altısının "Ou" demesi şeklindeki uydurma hikaye Clark ekolünün yazılarından bazısını okuyan birine oldukça inanılır gözükebilir. (Bizzat bu çalışmalar bir çok açıdan değerli bir çalışma olmasına karşılık) bunlardan birinden bahsettiğim bu olumsuz durum için bir örnek olarak şu ifadeyi seçebilirim: "Boyalı camlı pencereler ankete cevap verenlerin 175'inden 149'unun tercihi oldu. Bunlardan 19'u camlarda resmin olmasını istedi." Gerçi özellikle genç bir bilim dalında gerçeklik aşkının iyi bir eksiklik (!) olduğu (fena bir şey olmadığı) da gözardı edilmemelidir. Din psikolojisi gelecekte deneyselciliğin başlangıç aşamasını yaşama mecburiyetinde kalmayacaktır ve onun bu gelişim dönemlerinde detaylı olarak şekillenmesi ve yetenekli empiristler topluluğu tarafından yönlendirilmesi şanslı bir şeydir.

Ancak bu alanda çalışanlar sadece Clark ekolüne mensup olan kişiler değildir. Hatta inanç değiştirme konusunda (ki Worcester'da bu konu, eksiksiz biçimde ele alınmıştır) en iyi çalışmalarından bazıları ülkenin diğer bir bölgesindeki insanlar tarafından yapılmıştır. Prof. George A. Coe (1900) ve Luther Gulick (1897-1898) bunların önde gelenlerindedir. Prof. Coe'nın "Ruhsal Yaşam" (The Spiritual Life) adlı kitabı geniş çapta ilgi gördü ve papazlık okulu üzerinde özellikle Metodist Kilisesi üzerinde büyük bir etki meydana getirdi. Bu kitabın konusu, başlıca inanç değiştirme ve dinsel duygu ile ilgili olması açısından Sturbuck'un "Din Psikolojisi"ndekine benzer bir çizgi takip etmektedir ve Sturbuck'un kitabındaki kadar genişliğe ve deneysel temele sahip olmasa bile gerçekleri (verileri) tenkitli ve güvenilir bir şekilde yorumlamıştır. Yine Sturbuck'un kitabı gibi teorik değere sahip olduğu gibi pratik değeri de vardır ve ilk elden din psikolojisi ile ilgilenenler için faydalı bir rehberdir. Bu arada bu iki araştırmacının birbirinden bağımsız çalışmış olmalarına rağmen yaklaşık aynı sonuçlara ulaşmış olmaları da sevindiricidir.

Din psikolojisine yapılan tek en önemli katkı kuşkusuz Prof. James'in "Dinsel Yaşamın Çeşitlilikleri" adlı eseridir. Bu eser önce 1901-1902 arasında Edinburgh'ta "Gifford konferansı" (Gifford Lecture) olarak sunuldu daha sonra da kitap şeklinde basımı yapıldı (James 1902). Daha önce bahsettiğim pek çok seleflerinin aksine eser, sadece yetişkinlik veya inanç değiştirme gibi tek konuyla sınırlı tutulmamış aynı zamanda dinsel olguların büyük bir bölümünü de ele almıştır. Kitap, o kadar çok ilgi gördü ve o kadar çok tetkik edildi ki burada onunla ilgili yorum yapmaya ihtiyaç duymuyorum. Clark ekolünün çalışmaları gibi eser tamamen deneysel bir bakış açısına sahiptir ve sadece anket cevaplarına değil aynı zamanda dini liderlerin ve dinsel yapıları dikkat çeken ve normalin ötesinde gelişme gösteren bireylerin biyografilerine de dayanmaktadır. Belki de bunun kısmi bir sonucu olsa gerek bir taraftan kitap tamamen anlamsız ve hazmedilmemiş bilgi birikimi olmaktan uzak iken (ki bu özellikler bazen Clark ekolünün çalışmasında rastlanır) diğer taraftan orta seviyeli ve önemsiz bilgiler ilgi çekici ve öğretici olmadıklarından dolayı terkedilirken dinsel şuurluğun tahrife az uğramış şekli de aşırı tarafları sık sık vurgulanarak okuyucuya sunulmuştur. Bununla beraber Prof. James'in böyle bir durumu tercih edişinin sebebi her hangi bir fenomen ortaya konulurken en azından daha açık bir şekilde ve bir yığın ilgisiz materyalle karıştırılmadan ve örtülmeden ortaya konulması gerektiği ilkesine uymasından kaynaklanabilir. Ancak şu da kesindir ki onun bir takım aşırı tiplerinin yardımı olmaksızın James, yaptığı son tezinde olayı bu kadar güzel ortaya koymada güçlüklerle karşılaşabilirdi. Onun kitabı kendinden öncekilerinki gibi sadece dinsel yaşamın belirli yönlerinin psikolojik bir ele alınışı değil o, buna ilaveten elde edilen verilerin nihai bir öneme sahip olarak kabul edilip edilemeyeceği ve dinin derin felsefi sorunları için tek yol veya başka bir yol olup olmadığı konusunda da bir çabadır. Pek çok kimsenin de tahmin edebileceği gibi Prof. James'in vardığı sonuçla ilgili şunlar söylenebilir: Bir defa bu veriler gerçekten ve son derece önemlidir, ikinci olarak evrenle ilgili dinsel yorumun, gerçeğe, naturalist bilimin sınırlı yorumundan daha yakın olduğu ve son olarak ta "Bilinçli kişi, sahip olduğu geniş benlikle koruyucu tecrübeler yaratan daimi bir varlıktır." yargısını psikolojinin kanıtlanabilir bir gerçeği olarak kabul edebileceğimiz olgusu.

Prof. James'in zihninin önemsiz (marjinal) bölgesinin önemi üzerinde durması Dr. Irving King'in önemli monografisi "Dinsel Şuurluluğun Farklılığı" (The Differentiation of the Religious

Consciousness (1905) adlı eserinde tenkit edilmiştir. Bu çalışmada din bireysel olmaktan ziyade toplumsal bir müessese olarak ve özellikle de ilkel insanlar arasında vuku bulan kabilevi bir reaksiyon olarak ele alınır.

Burada Amerika'dan Fransa'ya geçmeden önce genel alanın sadece sınırlı bir bölümünü ele alan iki kitaptan daha söz edilmesi gerekir. Söz konusu kitaplar Prof.Davenport'un "Dini Uyanışlardaki İbtidai Nitelikler" (Primitive Traits in Religious Revivals) adlı eseri ile benim "Dini İnancın Psikoloji" (The Psychology of Religious Belief) adlı eserimdir. Bunlardan ilki dine yenden yönelişi psikolojik ve sosyolojik açıdan ele alır, ikincisi ise dini inancın analizini, psikolojik temellerini veya unsurlarını ve mevcut mukavemet gücünü ortaya koymaya çalışır.

Din psikolojisi en iyi şekilde Amerika'da doğup gelişmiştir, bunun en önemli nedeni de burada üzerinde çalışma yapılabilir pek çok dinin bulunmasıdır. Bu ülkede din (Katolik bölgelerdeki gibi) ne resmi ve tekdüze biçimler içine sıkıştırılmıştır ne de dinin duygusal dışavurumları, (ki bunlar psikologların ilgisini çeker) görgü kuralları ve kültürün utanmaya yer veren gelenekleri tarafından baskı altına alınmıştır. Bununla beraber diğer ülkelerde özellikle de Fransa'da din psikolojisi alanında çalışmalar yapılmıştır. Ancak Fransız psikologlar, eldeki sayısız ve çeşitli yaşayan örnekleriyle Amerikan toplumunun avantajlarına sahip olamadığından dolayı materyal için tarihi kayıtlara yöneldiler. Bununla Fransa'nın dini bir ülke olmadığını veya psikologlara değerli malzemeler sunamayacağını ima etmek istemiyorum. Günümüz Fransa'sındaki dini şuurlulukla ilgili, ilk elden ve geniş oranda anket yoluyla elde edilen materyale dayalı özellikle de M. Arreat (1903) tarafından birkaç mükemmel çalışma yapılmıştır. Fakat Fransa'da dinsel ifadeler, Amerikan tipine hakim olan kendiliğindenlik ve tabiiyet özelliği bulunmayan, oldukça eski ve son derece kökleşmiş geleneğin kalıpları içerisinde sadeliğini kaybetmiş ve klişeleşmiştir. Bu nedenle söylediğim gibi dinle ilgilenen Fransız psikologların çoğu, materyallerini anketlerden ziyade biyografilerden elde etmişler ve bu yüzden ki Fransa'da bulduğumuz en güzel psikolojik çalışma çok önemli bir konu olan mistisizm üzerinedir. Mistisizm konusunda teolojik, tarihi, psikolojik olarak sayısız eser derlenmiştir. Ne var ki yeni din psikologları ekolü çalışmalara dahil oluncaya kadar bu konularda tam anlamıyla psikolojik açıdan ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Bu alanda yer alanların ilki Paris'te Neuchatel akademisinden Ernest Murisier'dir. 1901'de "Dini Duygunun Hastalıkları" (Les Maladies du Sentiment Religieux) adıyla yayınladığı eser mistikler üzerine yapılmış önemli miktarda gerçek anlamda psikolojik çalışmalara temel oluşturmuştur. Bu kitap hastalığın iki çeşidini ele almıştır: Mistisizmin aşırı şekli ve fanatizm. Murisier, bu iki anormal olgulardan her birini normal bir eylemin birer aşırı şekli olduğunu göstermiştir. Bunlardan biri kişinin kendi şahsiyetini birleştirme eğiliminin abartılması diğeri de sosyal yararlılığa karşı bir içtepinin abartılmasıdır. Kitabın başlığı malesef biri dar diğeri geniş olmak üzere iki farklı şey ima etmektedir: Birisi mistisizmin ve fanatizmin dinsel patolojinin yegane şekilleri olduğu diğeri mistisizmin bütün şekillerinin patolojik olduğu şeklindedir. Elbette ki anormal misikler vardır ve Murisier'in bu çalışması da fevkaladedir fakat daha başında mistisizmi "dini duygunun hastalığı" şeklinde dile getirmek hem dogmatiktir hem de deneyselliğe aykırıdır. Kişi bu eksikliklere göz yumarsa ve Murisier'in kitabını sadece patolojik vakanın gerçek analizleri olarak okursa onu son derece aydınlatıcı bulacaktır. Bu kitabın etkisi şimdiye kadar çok büyük olmuştur ve psikolojinin bu branşına katkısı açısından değeri ise bana göre sadece öncü bir çalışma olması değil aynı zamanda orjinal (asli) ve daimi olmasıdır. Parlak bir (gelecek) vaad eden Prof.Murisier'in kitabının basımından hemen iki yıl sonra olması din psikolojisi için büyük bir talihsizliktir.

Murisier'in mistisizmle ilgili çalışmasındaki talihsiz tek taraflılık bu konuda çalışma yapan Delacroix, Godfornux, Boutroux, Leuba ve Montmorand gibi önde gelen sonraki yazarlar tarafından geniş ölçüde terkedilmiştir. Şimdiye dek mistisizm konusunda ortaya çıkan en iyi makale muhtemelen Prof.Dr.Leuba'nın 1902'de Revue philosophique (Felsefe Dergisi) de basılan "Hristiyan Mistiklerin Temel Eğilimleri" (Tendances Fondamentales des Mystiques Chrétiens) adlı makalesidir. Leuba'nın diğer yazılarında görülen naturalistik yöntemle ilişkin aynı vurgulamalar burada özellikle açıklık kazanmış ve mistik tecrübenin bütün detaylarının fizyolojik psikolojiyle ilgili olarak tam bir şekilde açıklanabileceğini göstermek için büyük bir dikkat sarfedilmiştir. Gerçi Leuba aş-

kın olanı (transcendental) azimle çalışmasının dışında tutup mistisizme nihai veya metafizik bir önem vermeyi reddederken mistisizmin ahlaki değerini kabullenmeye son derece istekli üstelik Murisier'den daha fazla adaletli davranmaktadır.

Hiç kimse mistisizmin, daha genel olarak dinin naturalistik görünümünü Leuba kadar açık ve ikna edici biçimde ortaya koyamadı. Psikologların başvurabilecekleri başka bir yöntemin mümkün olabileceğini sadece Prof. James'in "Varieties" adlı eseri ortaya koymamıştır. Bu aynı zamanda Fransız ekolünün yazarları tarafından özellikle de Boutroux ve Flournoy tarafından da gösterilmiştir. Bu insanlar fizyolog psikologların tanımladıkları bütün bilimsel gerçekleri kabul etmekle kalmazlar aynı zamanda bu gerçeklerin fizyolojik sınırları aşan felsefi bir öneminin olduğunu da iddia ederler.

Din psikolojisi, kesinlikle bir metafizik olma niyetinde olmayacaktır. O, sadece genel psikolojinin bir dalı olarak fenomenlerle ilgilenen betimleyici (descriptive) ve deneyci bir bilim (science) olmalıdır. Bu sıfatla o, bilgi biriktirir, istatistikleri derler, karşılaştırmalar yapar nihayet veriler düzeyinden sınıflandırmalara, genellemelere ve kanunlara geçmeye çalışır. O, bu hedefle empirik metodları kullanır ve bu empirik metodların sonuçlarını sadece psikolojik ve fizyolojik terimlerle formüle etmeyi hedefler. Onun, bu çabalarında her zaman başarılı olup olmadığı biraz şüphelidir. Onun anket metodunu kullanışı, çoğu kez tenkide tabi tutulmamıştır. Kompleks durumları, sinir yolları diyagraflarını kullanarak fizyolojik ve gerçekten uzak bir biçimde ifade edip açıklaması ise sık sık büyük bir basitleştirme teşebbüsü olarak görünmektedir; öyle ki bazen bu açıklama biçimleri bir şeyi pozitiflik adına gülünç bir şekilde ifade etmek durumunda kalmaktadır. Her ne kadar gerçeklerinin nasıl kullanıldığını tam olarak öğrenememiş olsa da din psikolojisi dürüst bir kararlılıkla makul hedefinin tasarımını (yani verileri ortaya koyma, betimleme, sınıflandırma ve açıklama) koruyup sürdürmüştür.

Din psikolojisinin bilimsel yönü ile ilgili söylenen tüm ifadeler yerindedir ve tabiat üstü (süpernatural) olanlara yapılan her referans natural bir bilim olduğundan dolayı din psikolojisi tarafından haklı olarak kabul edilmez, bununla birlikte derlenen ve tanımlanan (describe) gerçeklerin (verilerin) en iyi şekilde, bilim adamlarının çoğunluğunun kabul ettiği saf naturalizm'den başka hipotezlere bağlı olarak açıklanması söz konusu olabilir. Aksi takdirde, örneğin Prof. James'in yaştığımızın bilinçaltıyla ilgili fizik ötesi veya geniş benlik (wider-self) hipotezleri gibi hipotezlerle açıklanabilen eldeki verilerin din psikolojisinin sınırlarının dışında tutulması gerekir. Eğer bu yöndeki araştırmalar daha fazla ilerlese ve böyle bir fizik ötesi (beyond) nin varlığına dair yeni delil ortaya çıkarsa (ki yeni veriler böyle bir varsayıma dayalı olarak daha iyi izah edilebilir gözükmektedir) bu hipotezler tam olarak bilimsel kabul edilecek ve böyle bir fizik ötesi (beyond) de tabiat üstü (supernatural) bir şey olarak değil, batı yarım küresi, sindirim süreci veya hipnoz hali gibi tabiatın nizami gerçeklerinden biri olarak kabul edilecektir. Bilim adamı, gerçekten makul olarak, bir şekilde açıklanabilen hatta söz konusu hipotezlere dayalı olarak son derece basit ve tam bir şekilde izah edilebilir olan parlak eter (Luminiferous ether) de hiç bir tabiat üstünlük görmemekte ve bazı bulgulardan dolayı da varlığına inanmaktadır. Ayrıca psikolojik hipotezlerden de pekala şüphelenilebilir. Bu çeşit hipotezin bilimsel olmadığı (unscientific) gerekçesiyle (kabul edilmesinin) "grundsatzlich ausgeschlossen" (prensipten itibarıyla imkansız) olduğunu iddia etmek dogmatik ve deneydışıçılık aynı zamanda sığ ve çiğ metaryalizmin ekmeğine tam anlamıyla yağ sürmektir. Bu çeşit bir naturalizmin idealizmde olduğu gibi her yönüyle bir metafiziğe yer verdiği unutulmaktadır.

Böyle bir gayri naturalistik (non-naturalistic) izah için çok şey söylenebilir. Mistisizm ve dini şuurullukla ilgili bu genel eğilim içerisinde mütalaa edilmesi gereken belirli bulgular vardır. Naturalistik okulun, kendi hipotezinin tek savunulabilir olduğunu ispat etmeden önce yapması gereken çok şey vardır. Yani o, bir anlamda şüphesiz tıpkı Ptolemaic teorinin gök cisimlerinin bütün hareketliliğini izah edebilmesi gibi dinsel şuurulluğun bütün verilerini izah edebilir. Ne var ki naturalist yaklaşımın en iyi açıklama tarzı olup olmadığı sorusu da hala varlığının sürdürmektedir. Daha fazla bilgi elde edilinceye kadar naturalistik ve benim dini diye isimlendirdiğim hipotezler birbirlerinin alternatifleri olarak paralel yürümek zorundadırlar. Eğer bilim tecrübeyi yol gösterici

olarak kabul eder ve deneysellikten taviz vermemeye devam ederse bilim adamı düşüncesini açık tutacak (ve alternatiflerden birinin yanlış olabileceğini aklında tutarken) daha fazla tecrübenin onun yanlış yaptığını gösterebileceğini hatırlayacaktır ki ona yakışan da budur, şu anda bu konudaki yetersizliğimiz aşamamızda iki çeşit (bilimsel ve bilim dışı) dogmatizmden de kaçınmamız gerekir.

O takdirde bu sorun henüz çözüme ulaşmamış sayılır. Fakat diğer taraftan naturalistik hipotezler, sürekli uygulandıkları alanlarda kendilerinin son derece faydalı olduklarını ve sonuç açısından verimli olduklarını göstermişlerdir. Tenkitçi olmayan fanatik kimselerin elinde bulunan ve rakibini gözardı eden bir şey gerçek bilimsel sürecin önünü tıkar. Bundan başka dini hipotezler, kesinlikle çürütülmemiş olmakla birlikte kendisini kesin ve açık bir biçimde en iyi açıklama olduğunu göstermekten de uzak kabul edilmelidir. Eğer durum bu aşamadaysa psikologlar için psikolog olmalarının bir gereği olarak yapmaları gereken en iyi şeyin naturalistik hipotez tarafından şart koşulan çizgiyi takip etmeleri ve bütün gerçekleri, fizyolojik psikoloji tarafından açıkça tesis edilmiş olan yasalar vasıtasıyla mümkün olduğu ölçüde açıklamaya çalışmaları gözükmektedir. Eğer psikolog, onların her şeyi açıklama konusundaki yeterliliklerinden şüphe ederse onları evrensel olarak uygulanabilme testine tabi tutacaktır zira onlar eğer gerçekten yetersiz ve ilave ihtiyacı içindeyse bunların yetersizliği bundan daha iyi bir şekilde gösterilemez. Bir psikolog olarak onun bunu yapması gerektiğini söylüyorum fakat bu, hiç bir surette onun bir din adamı veya filozof olarak son derece tatmin edici bulunduğu herhangi bir aşkın (metafizik) açıklamaya inanmasına engel olmaz. İdealistik bir alem, naturalistik bir bilimi içine alacak kadar geniş olabilir. Bizler bilimsel gerçeklerimizin doğru açıklanması hususunda hala şüpheli bir durumdayken dünyanın dini bir yorumuna yönelik gözüken pek çok psikolojik veri (naturalistik bir tanıma da uyduğu halde) herhangi birinin başka türlü dinsel temele dayalı dünya görüşüne veya idealistik felsefesine, bir insan olarak bunlara olan inancını doğrulaması aşamasında ona tam bir uygunluk arz etmektedir.

Din psikolojisinin, gerçeklerin (realitenin) dinsel bir yorumunu desteklemede kullanabileceği meteryali felsefeye malzeme olarak sunmasında bir engel yoktur. Dindar insanın imanını kuvvetlendirebilecek nitelikteki son dönem dini şuurullukla ilgili araştırmalarda bu çok görülür. Ancak bu durum, bu yeni bilimin, dinin sadece teorik alanında işe yarayabileceği anlamına gelmez. Gerçekten de dini uygulama alanında çalışanlar bu araştırma branşından filozof veya teolog kadar çok yardım elde edeceklerdir. Çocukluk dönemi din, yetişkinlik fenomenleri, din değiştiriminin yapısı, din değiştiriminin vuku bulunduğu çağ ve diğer ilgili bir kaç konularda son dönemlerde yapılan tam ve itinalı çalışmaların, aydın papaz, öğretmen ve ebeveyn için değersiz olduğu düşünülemez. Buna ilaveten genel anlamda din psikolojisi, toplumun dinsel yaşantısında onlara bilgi rehberliği yönünde katkıda bulunmak için ciddi bir şekilde uğraşan ve zamanlarının büyük bir bölümünü bu çalışmaya ayıran herkes için önemli derecede pratik yardım sağlayabilir.

Çağımızın bir çok öğrencisi tarafından paylaşılan ve bizim de yaşamakta olduğumuz ciddi bir dinsel kriz büyümektedir. Biyolojik evrimin neredeyse evrensel kabul görmesi incilin pek çok tenkidi, modern bilimin naturalistik eğilimi ve düşünce özgürlüğü isteminin genel artışı kaçınılmaz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Dünyanın dinsel yorumu için var olan eski otoriteler ve eski deliller, yıldan yıla hatta günden güne toplum üzerindeki nüfuzunu kaybetmektedirler. 25 yıl önce tamamen dalalet sayılan düşünceler, kolejlerimizin pek çoğunda ve teoloji seminerlerinde öğretilmekte ve kürsülerimizden açıkça vaaz edilmektedir. Bu fikri değişime paralel olarak kilise maiyetinde bir düşüş ve genel olarak ta kilise çerçevesinde prestij kaybı meydana gelmiştir. Cemaate ve gönül yarışına ilgi duyan her ciddi gözlemci için (eğer din var olmaya devam edecekse) eski otoritelere karşı eskiden beri var olan güvenini terk edip etmeyeceği ve gücünün çoğunu veya hepsini başka bazı cihetlerden elde etmeye çalışıp çalışmayacağı sorusu kaçınılmaz olarak akla gelmektedir.

Bu son derece ciddi soruya cevap verebilmek için durumu olduğu gibi tam olarak görmemizi sağlayacak elimizden gelen her şeyden istifade etmeliyiz. Kısaca nedir dinin toplum içindeki gerçek kuvveti? Burada din psikolojisinin yardımından yararlanma hakkımız vardır. Şimdiye kadar gerçekten de bu sorunun cevabına yönelik çok az şey yapıldı fakat dini toplumun hali hazırdaki düşüncesini öğrenme görevi ve onun dini inancının gücü ve gerçek yapısıyla ilgili bilimsel (naturally) araştırma din psikolojisine aittir ve (bu araştırma da) geniş olmasına rağmen harcanacak zamana ve

zahmete değer. Mecure de France tarafından benzer amaçlı ilginç bir araştırma sona erdirilmiş bulunmaktadır. Bu araştırma kelimenin tam anlamıyla psikolojiye aittir, psikologlara zengin materyal sağlar ve muhtemelen biraz önce atıfta bulunduğumuz probleme de ışık tutucu niteliktedir. Avrupanın önde gelen bir kısım düşünürlerine şu soru gönderildi: "Bizler acaba dini duygu ve düşüncenin bir evrim veya bozulma sürecinden mi geçiyoruz?" Bu soruyla ilgili 125'in üstünde cevap elde edildi. Bunlardan 100'ü veya daha fazlası dinin bozulmaz olduğunda ısrar ederken yaklaşık 20 kişi de dinin kesin olarak bozulma yolunda olduğunu iddia etti. Tabiki böyle, görüşlerin basit bir şekilde bir araya getirilmesi probleme sadece yüzeysel bir değişiktir. Daha tam ve daha fazla psikolojik yapıya sahip bir araştırma bir kaç sayfa geride bahsettiğimiz M. Arreat'ın Le "Sentiment Religieux en France" adlı eserinde bulunmaktadır. Verilerin yakından dikkatli bir mülahazasından sonra Arreat şu sonuca ulaşır: "Fransa artık ateşli bir katolik olmaya son verdi ve Fransa'nın protestan olacağına inanmak için de bir sebep yoktur. Fransız insanı septisizme veya herhangi bir felsefeye yönelmek için atalarının dinini terk ediyor." Fakat yazarın da belirttiği gibi bu felsefe ve hatta bu septisizm (eğer Hristiyan kökenli değilse), en azından dindarlık vasıtasıyla olabilir. Akidesi ne olursa olsun tabiatı itibarıyla (naturally) dindar olan insan bu şekilde devam edecek ve dini inançta sadece bizim Katolizm veya Protestanizm dediğimiz inanç sistemlerine hasredilmeyecektir. Bu günkü Fransa'nın dinsel şartları konusunda bilgi edinmek isteyen herkes için Arreat'ın kitabı çok kıymet arzeder ve benzer biçimdeki araştırmalar İngiltere'de, Almanya'da ve bu ülkede (Amerika) giderilmesi gereken kesin bir eksikliklerdir. Eğer çalışma bir kaç kapasiteli araştırmacı tarafından ciddi bir biçimde ele alınsaydı ve Arreat'ın elde edebildiğinden daha fazla miktarda bilgi (data) biriktirilebilseydi bu, bizlere dini inanç ve duygunun gerçek statüsü konusunda bazı çok yararlı malumat sağlayabilirdi. En azından yaklaşık olarak yerimizin (konumuzun) ne olduğunu bilmeden bilgili ve başarılı olarak yönümüzü tayin etmemiz güçleşir.

Burada istatistiklerden daha faydalı ve daha büyük öneme sahip bir şey vardır; o da dinin, genelinde de dinsel şuurluluğun gerçek yapısı (real nature of religion) nın bilgisidir. Soru şu: Din başlıca insan tabiatının hangi bölgesinden hasıl oluyor? Onun en sağlam kökleri (intrenchments) nerededir? Dinin eski güçlü dayanakları sarsılırsa dinin güvenle dayanabileceği başka herhangi bir dayanak var mıdır? İşte bunlar önemli sorulardır ve din psikolojisi otoriter ve sağlam bir biçimde bu sorular karşısında söz sahibi olabilir.

Bu yüzden bu alanda çalışanlar, neredeyse tam bir ittifakla dinin bir amentü ve zihinsel inanış (intellectual belief) sorunundan ziyade bir mizaç, bir tavır alışı ve bir istek meselesi olduğunu iddia etmektedirler. İşte bu mizacı (temperament) ayırım ölçüsü olarak aldığımızda her toplumun aşağı yukarı dindarlar ve dindar olmayanlar diye iki sınıfa ayrılabilir. Muhtemelen birincilerin (dindarların) oranı ikincilerden daha çoktur. Gerçekten de muhtemelen en azından bu ülkede (Amerika) genel olarak düşünüldüğünün aksine pek çok insan tabiatı itibarıyla dindardırlar. Biz Anglo-Saksonlar, genellikle derin duygularımızı açığa vurmaktan ziyade muhtemelen onları saklıyoruz. Öyleyse bu iki sınıfın göreceli büyüklüğünü tam olarak ifade edemediğimiz itiraf edilmelidir. Kilise istatistikleri bu konu üzerine kesinlikle az bir ışık tutmaktadır. Çünkü dinsiz kesimin bir kısmı kendilerini septikler olarak nitelerken büyük çoğunluğuna ise kiliselerde rastlanabiliyor. Bu insanlar asla dindar olmamışlardır ve belki asla olamayacaklardır da. Din onlar üzerinde hiç bir zaman etkide bulunmamıştır ve eğer onlar Tanrıya inanıyorlarsa aynı soyut metotla Rus çarına ve binomial teoremine de inanıyorlar. (Yani Tanrıya inanma şekliyle Rus Çarına ve binomial teoremine inanmaları arasında fark yoktur.) Bu inanç yokluğu, gerçekte onların Hristiyan sınıfı içinde bulunmalarına son verdi; hatta zamanla da geleneksel sınırlamaları ve müeyyideleri yaşamlarından silmek suretiyle de ahlakiliğe olan saygıları azalabildi. Bizim, onların eski otoritelere olan imanlarını sarsmadan önce biraz duraksamamız gerekirdi. Bu bir müddet sonra ve peyderpey olarak gerçekleştirilmeliydi. Böylece de sonradan ortaya çıkacak ciddi sonuçlarla uğraşmamıza gerek kalmamalıydı. Yeni soyut inançlar sonradan eskisinin yerini alabilir, yani ahlaki müeyyideler terk edilenlerin fonksiyonunu üstlenebilir, manevi yaşamı hiç tanımamış bireyler de daha önceki inançlarını değiştirdikten sonra oldukça dindar olmak suretiyle büyük bir kayba maruz kalmazdı.

Dindar insanların sınıfı dindar olmayanlar gibi aynı şekilde hem kilisede hem kilise dışında hem inançlar arasında hem sepiyeler arasında bulunabiliyor. Bunlar da tabiki hem mizaçta hem de duygu ve inanç yoğunluğunda farklılık arz ediyor. Bazılarında mistik (batını) öz (mystic germ) bir sezgi veya bir duygusal yakınlıktan ziyade bir istek veya arzu şeklinde az bir gelişmişlik göstermektedir. Bazılarında ise amentü sorunu diğerlerine nazaran daha büyük bir öneme sahiptir ve o aşamada eski bir doktrinin devrilmesi ciddi kayıplara sebep olabilir. Fakat büyük çoğunluk için bir amentü sadece zahiri bir şeydir ve birinin kabul etmesi veya diğerinin reddetmesi (muvaakkaten bir acı ve çatışmaya sebep olsa bile) uzun vadede sadece doğal bir mesele olarak kalır. Zira daha önce de belirttiğim gibi geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu konuda çalışma yapan hemen bütün araştırmacıların ittifak ettikleri şey şudur; gerçek şekliyle din, zihinsel yapıdan ziyade duygusal yapıdan veya daha iyi bir ifadeyle bir bütün olarak insandan meydana gelir ve bir otoriteyi devirmenin ya da bir fikri çürütmenin gerçek dini ruhun üstünde sadece az bir etkisi vardır. Dinsel sınıf diye adlandırdığım büyük çoğunluğun inanç ve kültürlerinin dış görünüşünün altından, şualsal yaşamlarının gizli bölmelerinin derinliklerinden tabi yapılarına bağlı olarak hayati ve neredeyse içgüdüsel olan istemlerin ve dini sevgilerin akan bir akıntısı vardır ve bu yapıları onları, bilimin veya tenkitçiliğin meydana getirdiği herhangi bir şey tarafından tamamen ilga edilmekten veya yıkılmaktan korur. Din, bilimden daha hayati bir şeydir, o, yaşama zihinsel bir doktrinden daha derin nüfuz eder, bu yüzden onun şekilleri ve ifadeleri, amentüsü ve ayinleri değişebilir veya tahribe uğrayabilir fakat bütün bu değişimlerin içinden dinsel yapının temel bölümü, kendisini, psikolojik ortamları değiştirerek ve ardarda gelen bilimsel dogmaların gücüne sessizce meydan okuyarak değişimin dışında tutar. Eski bir meşe ağacından bir kaç yaprak koparmak kolay bir şeydir; bunu bir çocuk ta yapabilir ve yaptığı zaman da hemen tekrar yeni yapraklar yetişir. Fakat bütün dal budak salmış kökleriyle ve her şeyiyle bir meşe ağacını kökünden sökmek bir devin gücünden daha çok bir güce sahip olmayı gerektirir.

Belirli ifade biçimlerinin pek çoğuna değinmeye gerek kalmaksızın dinin vazgeçilmez oluşunun diğer bir şeklini pek yaygın olmayan bir olguda, dini agnostik olgusunda görürüz. Kültürlü, zeki, bilimde ve günümüz tenkitçiliğinde tecrübeli kişilerin kendilerini bir amentüye bağlamada veya bir mezhebe göre ibadet etmede aciz kaldıkları az rastlanan bir olay değildir. Ancak bu insanlar kendi içlerinde, anlaşılmaz fakat kendileri için ab-ı hayat olan dini tecrübe ve sezgi dalgasının yayıldığını görüyorlar. Belki sıkıcı olabilir fakat yine de Fransız bir agnostiğin itirafını bir örnek olarak vermek istiyorum.

“Varlığımın derinliklerinde bir aksiyon (hareketlilik), bir varlık (presence) hisseder gibi oluyorum. Kısaca, kendim, bir nesne olmaktan ziyade ruhsal bir aksiyonun objesi gibi oluyorum. Bu, kısmen, gelişmemiş ve yarım şuurlu bir inançtır kısmen de basitçe bir gerçeğin ifadesi, bir çeşit engin ve müphem sezginin tanıklığıdır. Kendi kendime bu duygunun benim subjektivitemden başka hiç bir gerçekliği olmayan bir illüzyon olabileceğini söylüyorum ancak her ne ise bu bende “var” ve onu içimde yaşamış olmam da benim için kafidir. O, varlığımın bir parçasıdır ve varlığımın sükuneti için bana yetecek yücelikte bir öneme ve değere sahiptir. Bu sükunetten dolayı kendi kendime şöyle diyorum; benim dinsel diye isimlendirilen bir tecrübeye sahip olmuş olmam, bende erişilmez bir gerçekliğin bulunduğu, şuuruluğum içinde benim ve dışımdakinin bütünleştiğine; ki bu bütünlük içerisinde bir dereceye kadar varlığımın kökenlerinin yakini bilgisine sahip oluyorum, yine bu şuuruluk içerisinde kendimle “başka bir şey” arasında bir bağ mevcut olduğuna bir delildir. Bu başka şey benim kişisel şuuruluğumla (self-consciousness) iç içe bulunduğu için zaruri olarak şuurlu bir varlığa sahip olmaktadır. Kendim agnostik olduğum için ve aşkın olan bir şeyin zihinsel ifadesi de benim için fazla bir gerçeklik ifade etmediği için bu halimle kendimi sağlam bir zeminde hissediyorum. Bu tecrübeyi hareketsiz ve altıcı bir durumdayken, bekleyip dinlerken, kendimin hatta bütün insanların yaşam kaynağını bilinçli benliğimin uzağında hissettiğim zaman yaşıyorum.”

Bu insan, naturalistik bakış açısını yakalamada, dinsel tecrübesine objektif olarak bakmada ve yaşadıklarının bir halüsinasyon olabileceğini görmede son derece yeteneklidir. Adamın bu tecrübesi, onda (zihni inancın aksine) sarsılmaz bir otorite ve kesinlik meydana getirmiştir. Bu kişi na-

turalistik yorumun oldukça uygun ve makul olduğunu kabul ediyor ancak bu arada kendini, dinsel (tecrübi) yorumun biricik gerçek olduğuna ikna etmiş, yine amentü ve teoloji konusundaki agnostikliği hiç bir zaman ona etki edemiyor. Bu adam, agnostisizmine rağmen hala dindar olarak yaşamaktadır çünkü o, bu dinsel tecrübeyi bizzat kendisi yaşamıştır ve tecrübe onun hayatı için yüce bir değere sahiptir. Bu durum akla burada bahse değer iki önemli düşünceyi getirmektedir:

Dini sezginin otoritesi olan "mistik öz" çok az veya hiç sorgulanmamıştır. Biraz önce alıntı yapılan durumda adamın bu kendi iç tecrübesi, karşıt ve akli yorumlara rağmen kaçınılmaz olarak kendisi (tecrübe) için tümevarım, zihni çaba veya harici otorite yoluyla elde edilen zihni inanacın hiç bir zaman kabul etmeyeceği tereddütsüz bir güven gerektirmektedir. İkinci olarak bu iç tecrübeyi gerektiren gündeme gelirse ki bu nadir bir durumdur, bu iç tecrübeyi kabulü lehindeki tek delil o tecrübeyi yaşayan biri için genellikle oldukça kesindir: Yaşam için olan değeri. Bu da agnostik arkadaşımızın şu sözleriyle ifade edilmektedir: "onu yaşamak kafidir", "varlığının bir parçası, varlığının sükuneti için yüce bir değere ve öneme sahiptir ve bu da bana yeter." Bizler dışarıdan bakanlar olarak bu durumu öğrenilmiş "halüsinasyon olgusu" (phenomene hallucinatoire) olarak sınıflandırırız. Fakat yaşayan kişinin kendisi ise onu yaşam için iyi, hayat verici ve "bana yeter" (cela me suffit) olarak görüyor. Dinin yaşam için olan değeri gerçeği benzer biçimde psikoloji, dinler tarihi ve alalade insan tecrübesi tarafından ispat edilmektedir. İnsan yapısı köklü olarak değişmeye kadar insanoğlunun ister bilimsel ister teolojik olsun herhangi bir dogmanın yükselmesi veya alçalmasına hiç aldırmaksızın dini bir yaratık olarak varlığını sürdürecektir gözükmektedir.

Tabiki bütün bunlarda köklü bir yenilik yoktur. Dikkatli bir şekilde ve tenkide tabi tutularak biriktirilen ve incelenen veriler yığınının özenli ve sistematik bir incelenmesinin çok az ispatlayabildiği sezgi otoritesine dayalı bir inancı kabul etmenin nerede ise lüzumsuz olduğu gözükmektedir. Din Psikolojisi, dinsel suçluluğun temel yapısını aydınlatmak suretiyle günümüz kriziyle akıllıca ve ciddi bir biçimde ilgilenenler için çok değerli katkılarda bulunmuştur.

ÇEVİRİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

J. B. Prat'ın bu makalesinin 1908'deki ilk yayımlanmasından beri epey zaman geçti. Şüphesiz bu süre içerisinde din psikolojisi alanında pek çok gelişmeler meydana gelmiştir. Buna rağmen makalenin, bir disiplin olarak din psikolojisinin teşekkül etmeye başladığı dönemlerde yazılmış olması onun ilk oluşum aşaması ve bu aşamada yaşamış olduğu problemlerle ilgili bizlere yakından bilgi sağlamış olacaktır. Sosyal bilimlerden sayılan psikoloji, sosyal bilimlerin metodunu kullanır. Sanıyorum psikolojiyi insanla direkt olarak ilgilenen, onu içinden keşfetmeye çalışan tek branş olarak kabul etmek yanlış olmaz. İnsanlık düşünce tarihi dikkate alındığında insanların kendi dışında kalan "varlık nedir?" "nereden geldik?" "neden var olduk?" gibi köklü sorunlarla yine insanın kendisinin ilgilendiğini görürüz. Buna karşılık insanın bizzat kendini anlamaya çalışması ve bunu bilimin branşlarından biri haline getirmesi ancak yüzyılımızın başlarına tekabül eder. Bu, merkezi bir konum teşkil eden insanın kendisinin varlığını köklü olarak yeni keşfetmeye başlamış olması demektir.

Psikolojiyi dine yaklaştırsak burada da psikolojinin önemini şöyle dile getirebiliriz: Hemen hemen her dinin başlangıçta bir kurucusu vardır. Bazılarında bu kişi aşkın bir varlıkla ilişki içerisinde bulunduğunu söyler. Öyleyse burada anlaşılması gereken insandır, anlamaya çalışan da insandır. Din, öncelikle bireylerin benliklerinden tezahür ettiği şekliyle tanınır. Öyleyse kişiyle din arasındaki ilişkinin derinlemesine analiz edilmesi gerekir. Psikoloji, dini belirli metotlarla ele alır. Bu metotların temel özelliklerinden nesnellik (objectivity), betimleyicilik (descriptive), aşkınlığa ve test edilemeye yer vermeme (naturality) bu metotları kullanan disiplinleri diğerlerinden ayırır. Üstelik bu disiplinleri evrensel kılan da yine bu özellikleridir. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmaların evrensel olması gerekliliği kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü uluslararası bilim alışverişi oldukça kolaylaşmış durumda. Dolayısıyla bilimsel çalışmaların, sadece buldukları geleceğin ya da toplumun insanını değil tüm insanları muhatap edindiğini göz önünde bulundurması daha uygun olabilir. Dinler, felsefik sistemler ve ideolojiler gibi normatif bir yapıya sahiptirler. Yukarıda da belirtildiği gibi deskriptif (betimleyici) olan psikolojinin normatif bir disiplini ele alıp

tasvir etmesi, gözlemleyip değerlendirmesi ve bunu da dinin dışında kendi metotlarıyla gerçekleştirmesi, sonuçta her zaman, incelenen dinin lehine sonuçlara ulaşması gerçekleşmeyebilir. Çünkü bu disiplinler için sonucun ne çıkacağı ve dinin kendi ruhuna uygun olup olmayacağı önemli olmayabilir. Önemli olanın önceden belirlenmiş evrensel yöntemlerin hakkıyla uygulanabilmiş veya uygulanamamış olmasıdır. Öyleyse bu branşın sadece yöntemlerinin sağlıklı olup olmadığı, ya da en azından tek alternatif olup olmadığı tartışılabilir. J. B. Pratt'ın verileri yorumlamada hem bilimsellik adına hem de bilim dışı her hangi bir yöntem adına dogmatik olmaktan bizleri sakındırması gözardı edilmemesi gereken bir olgudur. Burada sanıyorum önemli olan insanların kendi inançlarından önce bulunan ve ortak paydaları olarak düşünülebilecek olan akıl düzeyinde düşüncelerini dile getirmeleridir. Aşırı serbest bırakış kadar dayatmacı bir yaklaşımın da insan için her zaman sağlıklı olduğu su götürür bir iddiadır.

Din psikolojisinin Amerika'da disiplin olarak belirmeye başlaması sanıyorum bu ülke toplumunun özelliğindedir. Bu toplum çok kültürlü, çok ırklı ve farklı dinlerin yaşadığı bir ülkedir. Dolayısıyla bu durum din psikolojisi için önemli görülen kendiliğindenliği (spontaneity) de beraberinde taşımaktadır. Yani bireyler kültürel veya geleneksel her hangi bir baskı altında kalmadan inançlarını kendileri istedikleri gibi dışa vuruyorlar. Bu durum mesela günümüz Türkiye'siyle karşılaştırıldığında oldukça farklılıklar göze çarpar. Türkiye, yaklaşık farklılıklarıyla büyük oranda tek tip dinsel geleneğe sahiptir. Böyle bir ortamda kendiliğindenlik her zaman gerçekleşemeyebilir. Dolayısıyla Türkiye'de bazı dinsel fenomenlerin, örneğin din değiştirme, dinden dönme, dine kayıtsız kalma gibi feruatsız biçimde bilimsel incelemelerinin yapılması en azından deneklerin kaygısı açısından müsait olmayabilir. Oysa Türkiye'de dinsel nitelikli aktüel sosyolojik ve psikolojik olaylar çok canlı bir şekilde varlığını sürdürülmüştür. Örnek vermek gerekirse çok çeşitliliği içerisinde dini tarikatlar, köyden kasabaya geçiş sonucunda bireylerdeki dini inancın durumu, bazı toplumsal suçlara olan dini tepkinin alt yapısı, millî ve dini geleneğin bir arada bulunuş şekli v.b.

İlahiyat fakülteleri ve bu fakültelerdeki branşlarla ilgili olarak ta bir kaç şey söylemek istiyorum. İlahiyatlarda din psikolojisinin tarihi oldukça yeni sayılır. Belki bu sebepten belki daha başka sebeplerden dolayı olsa gerek bu bilimsel branşın genelde sosyal bilimlerin pek ileri bir aşamada olduğunu söylemek güçtür. Bu sebeplerden sayılmak üzere mesela ilahiyat akademisyenleri içerisinde, bu bilimlerin, inancı destekleme ve savunma gibi bir amacının olmamasından dolayı pek kabul görmemiş olması düşünülebilir. Yine söz gelimi kutsal kitabın her harfinde hikmetler olduğuna inanan bir kişinin din felsefesi olması durumunda o kutsal kitabın mensup olduğu dinin, araştırmalar sonucunda daima şüpheye yer vermeyen yönlerini vurgulama isteği bu branşlar için uygun olmayabilir. Dinsel çalışmaların pragmatik sonuçlarına hayranlık duyan dolayısıyla da din psikolojisinin ilahiyatlar için son derece önemli olduğunun farkına varan akademisyenlerin çoğalmakta olduğunu görmek sevindirici olacaktır. Din psikolojisi, artık metotlarının ve konularının sınırlarını belirlemeye çalışmaktan kurtulup veriler üretme aşamasına gelmesi büyük oranda özlem olarak varlığını sürdürmektedir. Bu ülkede ilahiyat alanında yapılan araştırmaların bir çoğunun niteliklerinden dolayı atıl kalmaları maddî ve manevî emek israfından başka bir şey değildir. Kendisine yapılan harcamayı ülkesine bir biçimde iade edemeyen bir disipline o ülkede asalak olarak bakılabilir. Şu halde din psikolojisi, kendine görev düşen konularda görevini yerine getirmeye çalışmalıdır.

Bu arada ilahiyatlarda eksik olduğunu düşündüğüm bilimsel bakış açısını yakalamada din bilimlerinin (din sosyolojisi, din psikolojisi, dinler tarihi v.b.) lokomotif rolü oynayabileceğini düşünüyorum. Din psikolojisinin özellikle din eğitimi ve din felsefesi gibi branşlara köklü ve son derece önemli katkıları olabileceğini bir defa da ben belirtmek istiyorum. Örneğin din öğretilmesi gereken bir unsur mudur? Bu soruya cevap evet şeklindeyse bunun hümanistik yani insana değer verme açısından konumu nedir? Yeknesak bir kültür ve toplum oluşturma uğruna özgür doğduğu kabul edilen bireylerin her az temiz (tabula rasa) beyinlerinin dini motiflerle kasıtlı bir şekilde donatılmasının böylelikle kültürel çatışmadan bireyleri korumanın değeri nedir? Din eğer öğretilcekse telkinci mi yoksa bireyin sadece görmesini sağlayacak biçimde mi öğretilmelidir? Bu tür sorulara cevaplar aranırken din psikolojisinden faydalanılmaması düşünülebilir mi? Yine örneğin in-

sanların hangi psikolojik şartlarda gıybet etme, yalan söyleme, saldırgan olma eğilimi içerisinde olduklarını bilen bir vaiz, cemaatine herhangi bir temele dayanmadan şunu yapmak helaldir veya farzdır, şunu yapmak haramdır veya mekruhtur diyebilir mi? Çocukların gelişim psikolojisinden haberdar olan bir kur'an kursu öğretmeni onları daha iyi anlayabilir. Dinin sadece zihinle inanılan bir amentü meselesi olmayıp aynı zamanda şahsiyet ve mizaç meselesi de olabileceğini bilen bir din eğitimcisi muhataplarıyla karşılaşacak olduğu ortamlarda zihinsel ve duygusal yöne birlikte hitap edecektir. Günümüzde tartışılmakta olan hastahanelerde din görevlisi bulundurulması konusunda, din psikolojisini iyi bilen az çok terapiden anlayan kişilerin dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum. Din psikolojisinin ortaya koyduğu verileri din felsefesinin materyal olarak kullanabileceğini belirtmiştik. Örneğin din başlıca insan tabiatının hangi bölgesinden hasıl oluyor? Onun en sağlam kökleri nerededir? Dinin eski güçlü dayanakları sarsılırsa dinin güvenle dayanabileceği başka her hangi bir dayanak var mıdır? Psikolojik determinizmle irade hürriyeti nasıl izah edilebilir? Bunlar önemli sorulardır ve din psikolojisinin bu konulardaki yaklaşımları, din felsefesi tarafından gözardı edilemez. Bu arada Batı'daki din eğitimi çalışmalarında psikolojinin önemli bir yeri olduğunun, din eğitimi literatürüne bakılarak kolayca anlaşılabilceğini belirtmeden geçmek istemiyorum. Zira iyi bir din eğitimcisinin çocukluk dönemi din, yetişkinlik fenomenleri, din değiştirmenin yapısı, vuku bulduğu çağ gibi konularda psikolojinin verilerinden faydalanamayacağı düşünülemez.

Daha nitelikli, canlı ve dinamik çalışmaların Türkiye gündemine girmesi arzusuyla.